

Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai.

Írta: ANGYAL DÁVID.

I.

Irodalmi áttekintés.

Már e békének magyar kortársai is hirdették, hogy az udvar titkos feltételeken vásárolta meg azt a magyarok rovására. Sepsi Laczkó Máté, a kálvinista prédikátor, ki 1619-ben kezdte írni naív, de tanulságos krónikáját, elbeszéli, hogy Forgách Zsigmond, a felsőmagyarországi generális, nagymerészen és bátran mondotta a Kassán összegyűlt rendek előtt: „császár urunk oly conditio alatt békéilett meg török császárral, hogy a hajdúság palánkját elvonja és a töröknek meghódoljon, csak jobbágyok legyenek és szántsanak, mert ha nem cselekszi azt a hajdúság, in totum deleáltanak.”²

Alig kell mondanunk, hogy Forgách Zsigmond nem beszélhetett így nyilvánosan, mert ha így beszél, nem maradhatott volna meg felsőmagyarországi generálisnak. Különbén is a nagy erkölcsi merészséget és bátorságot hiába keressük Forgách Zsigmond erényei közt. Azonban a gyűlés, melyről krónikásunk szól, valóban megtörtént és az is bizonyos, hogy ott a török békének kapcsán a hajdúk sérelmét is tárgyalták. Sőt, a Bethlen Gábor első támadása kezdetén kiadott *Querela Hungariae* hatásos páthosszal hivatkozik a hajdú városok veszélyeztetésére, azt állítván, hogy a kormány a tiszántúli hajdúkat ki akarta irtani és hogy ez a szándéka ott lappang az 1615-iki béke okiratának szavai közt.³ De a *Querela* szenvedélyes vádjait Pázmány Péter alaptalannak mondja, pedig Pázmány Bécsben volt a béketárgyaláson Forgách bibornok mellett és azután mint érsek be volt avatva az udvar szándékaiba.⁴ Higyjük-e tehát a vádat, vagy higyük-e annak tagadását? A *Quereláról* föltehetjük, hogy nagyit, de azt nem, hogy minden alap nélkül vádol. Pázmányról sem hihetjük, hogy egyszerűen eltagadott volna oly tény, melyet ismernie kellett.

Azután van Sepsi Laczkónak még egy tudósítása a bécsi békéről. Közli a két török követnek beszédét, melyet a béke megkötése után

¹ Részlet egy készülő nagyobb monográfiából. (Szerk.)

² Mikó: Erdélyi Történelmi Adatok III. 146. 1.

³ Szalárdi: Siralmas Krónika. Kiadja br. Kemény Zsigmond. Pest, 1853. 48., 49. 11.

⁴ Katona: Hist. Crit. T. XI. ord. XXX. 207., 213. II.

nyilvános kihallgatáson mondtak el II. Mátyás előtt, a prágai palotában. Ezt a beszédet akkor újságlapok terjesztették Magyarországon és másutt is.¹ A török követek e beszédben a király ellen lázadó szándékkal vádolták a magyarokat, kikeltek a végek magyar őrsége ellen és azt mondták, hogy jobb volna öfelségének, ha a magyar végbeliek pórokká lennének, otthon szántanának, a várakat pedig tisztességes németek szállanák meg. Közli Sepsi Laczkó a király választát is, mely egyszerű udvariasságnak látszik; nem szükséges azt helyeslésnek felfognunk. Sepsi Laczkó nem is próbálja összekapcsolni a török követek kívánságát a tiszántúli hajdúk kiirtásának szándékával; a *Querela* sem hangoztatja azt a vádat, hogy a kormány az 1615-iki béke által valami merényletet tervezett volna a végvárak magyar tisztjei és katonái ellen. Szóval, a békével majdnem egykorú krónikából és röpiratokból csak sejthetjük, hogy voltak a békének a nyilvánosság elé nem került pontjai is, de hogy mik lehettek azok, nem vehetjük ki belőlük szabatosan.

A magyar történetírás hallgatással mellőzte az 1615-iki béke titkos pontjainak kérdését egészen Horváth Mihályig. Horváth megtalálta a brüsszeli levéltárban II. Mátyás levelét testvéréhez, Albrecht főherceghez, a németalföldi kormányzóhoz s ennek a levélnek alapján mondhatta, hogy a török követeknek a magyar végbeliek ellen intézett támadó prágai beszéde olyan, hogy „Khlesl keze alighanem benne volt a játékban”. Annak a ténynek, hogy a kormány a törökkel együtt próbálta megtörni a végekben a magyar hadierőt, Horváth méltán nagy jelentőséget tulajdonít. Azonban a terv keletkezéséről, s lényegesebb részleteiről mit sem tud, Sepsi Laczkó tudósítását Forgách nyilatkozataról a kassai gyűlésen, bírálathoz nélkül átveszi s a hajdúk ügyét nem bírja egybekapcsolni a török követek kívánságaival. Klein Ernő, Fessier átdolgozója elég híven követi Horváthot, éppen csak egy hibás megjegyzését javítja ki.² Amit Horváth Mihály nem bírt kideríteni, arra későbbi írók sem adnak kielégítő választ, bár egy-egy részlettel előmozdítják ez említett kérdések megoldását.³ Elég, ha az újabb írók közül Komáromy Andrásra hivat-

¹ Mikó id. h. 1441. Hogy e beszédet újságlapok terjesztették, azt bizonyítja Komáromy András közli. Irodalomt. Közlem. 1894., 186. 1.

² Horváth: Magyarország Történelme. Új dolgozat II-ik kiadás V. k. 143, 147. Horváth szerint „a hajdúkra vonatkozó terv szemlátomást oda volt számítva, hogy általuk a határszélek elpusztult helységei népesíttessenek”. E tévedés helyébe Klein azt a sikerült megjegyzést teszi, hogy a kormány a hajdúkra mért csapással a magyar honvédelmet akarta gyengíteni. Fessier, Geschichte von Ungarn, zweite Auflage bearbeitet von Ernst Klein, Leipzig 1877. IV. 120 1.

³ Amit a *Millenniumi Történet* VI. kötetében az 1615-iki békéről írtam, az nem jár messze az igazságtól, de most új levéltári anyag alapján bővebben és határozottabban szólhatok e tárgyról. Gróf Andrassy Gyula, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. II. k. Budapest 1905. 245/6 és 251 11. szépen méltatja a török követek beszédének jelentőségét. Acsády Ignác, (*A Magyar Birodalom Története* II. k. 282) az 1615-iki tárgyalásokról ezt írja: „Khleslnek most az volt a terve, hogy a két császár osztozzék meg Erdélyen s Bethlen helyét Homonnay foglalja el”. Ezt Khlesl nem akarta. Hanem a török segítségét szerezte volna felhasználni Homonnay érdekében anélkül, hogy kívánta volna az osztozást Erdély birtokában. Marczali (*Magyarország Története Műveltség Könyvtára* 470/11.) szerint „Khlesl a törököt egyre ingerelte a hajdúk ellen”. Ebben van némi igazság, de a hajdúk és a törökök ingerültségének kapcsolata Khlesl politikájával, mint látni fogjuk, bővebb kifejtést kíván. Meg kell még említenünk, hogy Hammer (Khlesl Leben III. k.) sokat foglalkozik a titkos pontokkal. A munka e részben nem egyéb, mint regesztája a Függelékben közölt rendkívül becses anyagnak.

kozunk, ki a hajdúk történetével foglalkozván gondos kutatások alapján az 1615-iki békére nézve erre az eredményre jutott: „Úgy látszik, hogy volt valami alapja annak a hírnek, hogy a török a hajdusabadság megrontására igyekezvén, azt követelte a királytól, sőt a békealkudozások folyamán már el is végeztetett, hogy a városok kerítései lerontassanak, a vitézek pedig hódoltság alávettesenek”¹ Ez óvatos kijelentés is mutatja, hogy az 1615-iki békének titkos pontjai még nincsenek tisztázva.

A béke nyilvános pontjait is különbözően értékelték a történetírók. A *Qiterelából* is látszik, hogy a magyar közvélemény, vagy legalább a protestáns ellenzék a hatvan magyar falunak átengedését a kormány rosszakaratáinak tulajdonította. Pázmány ellenben behatóan védelmezi a békét a falvak átengedése ügyében. Az egykorú Révay Péter, a *Monarchiáról* és a *Szent Koronáról* írt munkájában szintén főlemlíti, hogy mennyire elítélték némelyek a falvaknak a török járom alá bocsátását, de a hű koronaőr menti Mátyás királyt a politikai viszonyok kényszerűségével. Timon és Kazy oly híven követik Révay felfogását, hogy még egy nagy sajtóhibáját is átveszik.² Pray Pázmány után indul, Katona Révayt idézi,³ Horváth Mihály is igen dicséri a béke feltételeit, mert azok szerinte jelentékenyen fejlesztették a zsitvatoroki béke által szerzett kedvezményeket. Klein Ernő már bíráló megjegyzésekkel kíséri a béke pontjait, Szalay László is szkeptikusabb, mint Horváth. Szalay kiemeli, hogy Khlesl nem akarta a falvak kérdését a nádor elébe vinni, mint a magyar biztosok kívánták és ezek kénytelenek voltak aláírni a szerződést, mert intőlevelet kaptak a királytól. Salamon Ferenc ellenben azt állítja, hogy az ország nagyobbak tartotta a német befolyást a bécsi szerződésben, mint aminő valóban lehetett.⁴ Újabb írók már nem osztoznak a magyar történetírás e hagyományos és ellenmondástól csak kevésbé zavart helyeslésében.⁵ Hajlandók azt hinni, hogy a titkos pontok rendbehozásának vágya kedvezőtlenül hatott a béke nyilvános feltételeinek megállapítására.

Ez áttekintésből nyilvánvaló, hogy az 1615-iki bécsi békének történetében több kérdésre még eddig nem kaptunk megnyugtató választ. Az egyik ez: Igaz-e az, hogy a keresztyénség legelőkelőbb fejedelme titkos egyezséget kötött a szultán követeivel legjobban fenyegetett országa nemzeti hadierejének gyengítésére? A második ez: Ha volt ily egyezség, mik voltak pontjai és kapcsolatban voltak-e azok a hajduvárosoknak említett sérelmével? Továbbá a béke nyilvános feltételeit is vizsgálnunk kell abból a szempontból, hogy vajjon azoknak nem ártott-e az a politikai szenvedély, mely a vezető államférfiút a leplezett s még ma sem tisztázott alkura készítette? És végül kutatnunk kell azt is, hogy az úgynevezett titkos pontoknak mik voltak a következményei?

A fölvetett kérdésekre csak a béke történetének keretében válaszolhatunk. -

¹ *Komáromy*, A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. (M. T. Akad. értekezések a Tört. Tud. köréből 898. 281. 1)

² *Révay*, De Monarchia et Sacra Corona 1659-iki kiadás 101. lapja; itt 160 falut ír 60 helyett, *Timon* Annales Regni Hungariae (fKaprinay) Tomus XXXII. továbbá *Kazy* História Regni Hungariae, ugyancsak 160 faluról beszélnek.

³ *Pray*; História Regni Hungariae, 1801. (272 1).

⁴ *Salamon*: Két magyar diplomata Pest 1867. XX.

⁵ Milien. Történet VI. és *Gróf Andrássy Gyula* i. h, Kronos és Huber megjegyzéseivel később foglalkozunk.

II.

Khlesl politikája 1611-1614.

Az 1606-iki zsitvatoroki békét húsz évre kötötték és már 1615-ben I. Ahmet szultán követei és Mátyás biztosai megújították azt. Nem vártak 1626-ig, pedig a zsitvatoroki béke után következő kilenc év alatt a két uralkodó nem viselt háborút. Azonban a zsitvatoroki béke és pótlék-szerződése nem állapították meg a hódoltság határait a felek kölcsönös megnyugvására azoknak a váraknak a szomszédságában, melyek a tizenöt éves háború alatt birtokost cseréltek. Továbbá a végeken a rablás, gyilkolás és csatázás, vagy hogy a zsitvatoroki szerződés szavaival éljünk, „a végbeli akadékok, kötődések és botránkozások” nem ritkultak 1606 után, sőt egyre gyarapodtak. De ezek az állapotok nem voltak szokatlannak és magukban véve még nem tették szükségessé a béke formális megújítását. Jelentékenyebb körülmény volt az, hogy a bécsi udvar politikája, különösen 1611-óta ha nem is külsőségeiben, de lényegében kihívó volt a portával szemben. Ha az udvari politikát említjük, tulajdonképpen a Khleslre gondolunk, mert a bécsi püspök és majdani bibornok, mint a titkos tanács igazgatója, ellenmondást nem tűrve, urának, az erélytelen és vénülő II. Mátyásnak akarától nem korlátozva, maga intézkedett minden jelentékeny politikai kérdésben. Khlesl vallásos buzgalmát és német hazafiságát nem szabad kicsinyelnünk, noha még katolikus ellenfelei is olyan embernek hitték, akit leginkább személyes motívumok vezettek pályáján.¹ Khlesl meg akarta alapítani urának abszolút hatalmát Magyarországon, az örökös tartományokban és [^]égül az egész német birodalomban. Ez rendkívül nehéz feladat volt akkor, mert a magyar rendek ragaszkodtak a bécsi béke vívmányaihoz, az örökös tartományokban sem hanyatlott még a rendi hatalom és a két táborra oszlott német birodalom nem volt hajlandó áldozatok árán is támogatni a lesülyedt császári hatalmat. Ily állapotokkal szemben két út között választhatott a vezető államférfiú; vállalkozhatott volna elszánt s gyors támadással az akadályok letörésére, vagy okos alkalmazkodással, az uralkodó áramlatok felhasználásával csendesen erőt gyűjthetett volna mindaddig, amíg el nem érkezik a kedvező alkalom a döntő csapásra. Khleslnek nem volt elég merészsége arra, hogy nyíltan és teljes erővel támadjon, de nem volt elég erkölcsi ereje sem arra a lemondó munkára, mely türelmes előrelátással teremti meg a siker lehetőségét. Németbirodalmi politikájában szerette az egyezkedő módszert, azonban mint maga is megvallja és mások is mondták, nem ismerte jól a németbirodalmi állapotokat, noha nem szerette másokra bizni azoknak kormányzását.² Különböztette az akadályokat, logikai szabályok szerint értekezett róluk, gondosan megkülönböztette a substantíát az accidentiától és sok hétköznapi bölcseséget halmozott fel bőbeszédű felterjesztéseiben. Nem elégedett meg az elmélkedéssel; az a szenvedélyes vágy, hogy a magyar politikában sikereket vívjon ki, tevékenységre ingerelte és rendszeresen igen messzeeső mellékutakon járva, célszerűtlenül csele-

¹ Khlesl jóhiszeműségét védelmezi *Johannes Müller*: Die Vermittlungspolitik Khlesls. Mitteilungen des Inst. f. öst. Geschichtsforschung. Ergänzungsband. V. 1896-1903.

² *Chroust*: Abraham von Dohna. München. 1896. 336. 1.

kedett. Sokkal hiúbb és makacsabb volt, semhogy igazi emberismerettel kormányozhatta volna azokat, akiket céljaira fel akart használni; folyton dolgozott s mégis minden szorgalma, furfangja s ügyessége mellett is . természetlen harcokban forgácsolta szét erejét. Pályájának végefelé, midőn maga is érezte munkájának ezt a meddőségét, sóhajtva mondotta egy bizalmasának, hogy ha ő csak félannyi kincssel rendelkezék, mint Lerma, a spanyol király mindenható minisztere,¹ meri állítani, hogy Lermánál kétszerre többet tehetett volna. Khlesl a magabátérés e komor pillanatában sem jutott el az igazi önismeretig, mert hiszen nem a pénz hiánya volt kudarcainak főoka, hanem az, hogy nem bírta szerény mér-séklettel, a dolgok és emberek ismeretével eszközeihez mérni céljait.

A magyarországi politika azért volt oly fontos Khleslnak, mert mindig azt akarta elhitetni a birodalommal, hogy a német császárnak hadsereget kell felszerelnie, hiszen Magyarország felől a török részéről veszély fenyegeti a keresztyénséget. Pedig a porta nem akarta a békét megszegni, azért Khleslnak az volt a törekvése, hogy fölkeltse annak a látszatát, mintha a szultán csak a jó alkalmat keresné a fegyveres mérkőzésre. E látszat azután, úgy hitte, hogy a birodalmat s az örökös tartományokat elégséges contributio fizetésére bírná, az olasz fejedelmek és a spanyol király erszényét is megnyitná és ez adományokból a császár fölszerelhetne egy tekintélyes csapatot, mely abszolút uralmát biztosítani fogja minden országában. De nem a látszatnak a felkeltése volt az egyedüli oka annak, hogy Khlesl minduntalan beavatkozott az erdélyi ügyekbe. Valóban szerette volna Erdélyt Magyarországhoz csatolni, valóban szerette volna Erdély élén az oly katolikus magyar fejedelmet látni, aki magát igazán a magyar király alattvalójának érzi és a portának csak szükség-ből s addig engedelmeskedik, ameddig a magyar király akarja. Tulajdonképp a királpárti magyar főurak vágya sem igen különbözött a Khleslétől. Még olyan tüzes magyar, mint Illésházy István is aggódott az erdélyi szabad fej edelem választás rossz következménye miatt. „Semmi sem lehetne veszedelmesb a szegény magyaroknak Felséged halála után” – írta Illésházy Bocskaynak – „mint ha két szabad electio maradna közöttük. Ez miatt veszni kellene az országnak, magok levágnák egymást.”² Illésházy csalódott, a szabad electio nem volt veszedelme az országnak, sőt éneikül alighanem hamar elveszett volna mindaz, amit Bocskay és Illésházy kivívtak a bécsi békében a magyarságnak. Khlesl azonban nem a magyarság kedvéért óhajtotta megbuktatni az önálló erdélyi fejedelemséget. A Habsburgoknak hagyományos politikáját követve, pénzügyi és a török ellenében stratégiai okokból vágyódott Erdély birtokára, meg azért is, hogy a császár ott megvetvén lábát, könnyebben parancsolhasson a keleti Magyarországnak.³

E két okkal, a török támadása látszatának felkeltésével s Erdély visszafoglalásának vágyával szoros kapcsolatban volt a harmadik: a német katonaságnak bevitele Magyarországba. Az 1608-iki törvények kitiltották a német katonaságot az országból, de oly zavarok alkalmából, melyek esetleg török háborúra is vezethetnek, könnyűnek látszott a nádor és

¹ Hammer, Khlesl-Leben. III. 581. 1.

² Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek. XII. 1606. Budapest, 1917, 221. 1.

³ U. o. Hung. 1613. Jegyzőkönyve egy október 30-iki konferenciának. Khlesl mondja: Under dem Schein dem Báthory zu helfen, das Volk an die Gränz zu bringen.

a vármegyék ellenzésének elnémitásával bevinni a német katonaságot az országba.¹

E hármaskörből érthető az udvar politikája Báthory Gáborral szemben. Mindenáron ki akarták űzni Erdélyből. Mikor a nyílt erőszak kudarcot vallott, megindult ellene az aknamunka mindenütt, még a portán is. Igaz, hogy Báthory Gábor nyugtalan szomszéd volt, de könnyelműségével önmagát tette ártalmatlanná és teljesen fölösleges volt megbuktatására pénzt költeni. Starzer, Mátyás királynak buzgó ágense, ki a Bécsből kapott utasításoktól nem mert eltérni, megvesztegette Diák Méhemet agát csak egy ízben tízezer forinttal és ajándékokkal oly végből, hogy tegyen meg mindent Báthory megbuktatására. A jó aga bátran elfogadhatta a pénzt, mert a porta úgvis azon volt, hogy Báthorytól megszabaduljon. Mikor Báthory már szomorú véget ért, a török urak azzal dicsekedtek a portán a császáriak előtt, hogy ők ölették meg Báthory Gábort és pedig Mátyás kedvéért, mert attól tartottak, hogy a fejedelem megzavarja a békét. Ez a dicsekvés rosszul esett a császáriaknak; bántotta őket az, hogy a porta a maga vazallusának tünteti föl az erdélyi fejedelmet s hogy a gyilkosságért reájuk hárítja a felelősséget.²

Pedig ezért a felelősség valóban az udvart illette és Dóczy Andrást, Khlesnek mindenre kész hívét, akire az ilyen kényes dolgot bátran rá lehetett bízni.³ Tartottak attól a császár tanácsában, hogy Báthory megöletését rossz néven veszik majd Németországban s Ausztriában is, vagy legalább szemére fogják hányni a császárnak, hogy ő kergette a kétségbeesésbe Báthoryt. Ezért Meggau, a főkamrás, Khlesnek bizalmasa, a titkos tanács ülésén azt indítványozta, hogy az olyan vádat tagadni kell.⁴ Ez az indítvány tetszett; Khlesl azt irattá Mátyással a német fejedelmeknek, hogy Báthoryt saját emberei ölték meg, kétségtelenül a törökök ösztönzésére.⁵ Pedig Dóczy András, a vállalat vezére és Abafi'y Miklós, annak végrehajtója, nem voltak törökök és nem is a szultántól várták a jutalmat. De ugyan mivel érdemelte meg Báthory Gábor Fráter Györgynek és Wallensteinnek sorsát? A gyámoltalan ifjú, aki utolsó napjaiban a magyar királytól, az ő szövetségétől várta a segítséget, rá nem szolgált arra, hogy olyan veszedelmes embernek tartsák. Leginkább az erdélyi fejedelemség eszméjét gyűlölték személyében, továbbá Nagyváradot szerették volna a magyar koronához csatolni a gyilkosság után várható zavarok alatt. E várba azután behihettek volna az ország nyugati részén állomásozó, körülbelül ezer főnyi német katonaságot. Nagyvárad, mondot-

¹ Bécsi állami levéltár. Hungarica. 1613 november 27. Hofkriegsrat wegen Siebenbürgen, warumh man sich nmb Siebenbürgen annemben soll. Itt ki van fejtve, hogy Erdélyt vissza kell foglalni azért is, hogy az ingatag magyarok el ne szakadjanak. L. továbbá *Hammer* IV. függelék, 66:5. 1.

² Bécsi áll. levéltár. Turcica. 1614. Constantinopolitana von Starzer so Herr Negroni gebracht (február), továbbá u. o. Georg Duberich Bekhenne hiemit kezdetű irat (u. o. április) és Copia delia Relatione del Giov. Paolo Damiani (u. o. április). „Non so dir altro” -írja Damiani – che adesso truovino l'escusa li Turchi et dichino che peramor di S. C. M. habbino far ammazzare il Bathori. . .

³ Bécsi Áll. Lev. Hungarica 1613. Ferdinand fhg Mátyásnak: Abaffy welcher die Conjunction sambt And. Giczi wider des Báth. Person mit des Obr. Dóczy Vorwissen angestellt.

⁴ U. o. Hungarica 1613. Jegyzőkönyvek. 1613 dec. 17. Meggau: Do sy anziehen, dass der Báthory von Kaiser zur Desperation gebracht worden, abzulaigen. Placet

⁵ U. o. Hung. II. Mátyás levelei 1613 nov. 19, 20.

ták az erdélyiek, országunknak szeme, nélküle szinte megvakul Erdély.¹ Ezért nagyon vigyáztak reá és a gyilkosság után sem akarták átadni. Ekkor azután kitűnt, hogy akik Machiavelli tanítványainak látszottak,² csak véreskezű kontárok voltak. És most némi nyugtalanságot kezdtek érezni nem a kiontott vér, hanem a balsiker miatt.

Csak az elvakult szenvedély hihette azt, hogy Báthory halála egyszerűsre mind az önálló erdélyi fejedelemség halálát is jelenti.

A sokféle igyekezetnek eredménye az lett, hogy az ártatlan ellenfél helyébe olyan ember lépett, aki erős, józan eszével könnyedén felforgatta Khleslék diplomáciai cseleiteit. Starzer már Bethlen Gábor uralkodásának kezdetén figyelmeztette az udvart, hogy az erdélyi trónváltás nem kedvező. Báthory farkas volt, aki szembe támadott, de Bethlen róka, vele nagyon nehéz lesz boldogulni.³ Voltak Bethlen trónfoglalása idején német államférfiak, kik okulva a tapasztalatokon, ajánlották a császárnak az erdélyi politika irányának változtatását. Prayner Seyfried Kristóf, a kamara elnöke és Harrach Károly, a titkos tanácsos, mind a ketten a hasonló nevű grófi családok alapítói 1613. dec. 1-én beadott emlékiratukban ajánlották Bethlen Gábor fejedelmi címének s hatalmának elismerését azon a területen, amelyet a bécsi béke biztosított Bocskaynak. Bethlentől csak azt akarták kívánni, hogy hűséget mutasson a császár és a keresztyénség iránt legalább semleges magaviselettel.⁴ Khlesl nagyon megharagudott az emlékirat szerzőire. Magyarázta nekik, hogy természetes joga van minden államnak, sőt még az egyes köznemesnek is arra, hogy hatalmát terjessze. Erdély lázadás által szakadt el a királytól; a régi hadvezérek és tanácsosok is ajánlották Mátyás elődeinek Erdély elfoglalását; olvassák csak Schwendi Lázár, Rueber, Básta György véleményét és hogy is beszélhetnek semlegességről? Szabad-e semlegesnek hinnünk egy mamelukot, egy istenről és a szent keresztségről megfélemezett embert, aki minden eddigi urának árulója lett? Ilyen embert semlegesnek képzelni, vakság és Isten csapása.⁵ Jellemzi ez a válasz Khlesl szenvedélyes elfogultságát és pedáns elbizakodottságát. Leckéztető hangja megsemmisítette Prayner és Harrach okos tanácsainak hatását. Az udvar folytatta Bethlennel szemben is a régi ingerkedő politikát. Királyi örségek szállták meg az erdélyi részek várait Kővártól Husztig. Dóczy András volt e vállalat intézője. Khlesl egészen boldoggá tette Dóczynek igyekevése. Úgy beajánlotta e magyar hívét a császári párnak, hogy Mátyás és neje nagyon kegyesen bántak a szatmári főkapitánnyal. A császárné egyszer maga készítette orvosságot küldött neki.⁶ Ha Dóczynek birtokok dolgában voltak kívánságai, a császár azokat kegyesen hallgatta meg. De el kell ismernünk, hogy Dóczy hálásan ragaszkodott urához. Nem nézett kétfelé, mint Forgách Zsigmond, hanem élete feláldozásával is vallotta azt a meggyőződését, hogy a magyar nemzetnek mind a két hazájában egyesülnie kellene a magyar király zászlaja alatt. Csakhogy minden

¹ Az erdélyiek Lassotának és Daróczynak mondták. Ezeknek jelentése. 1614. április 7. (U. o. Hungarica).

² Khleslről mondták ellenségei, hogy többször olvassa Machiavellit, mint a breviáriumot. *Hammer*: Khlesl I. 199. I.

³ Bécsi áll. levélt. Hungarica Starzer jelentése 1614. március 6.

⁴ Breuner und Harrachs Guetachten in causa Siebenbürgen. Neustatt 1. Dec. 1613. (U. o. Turcica)

⁵ Khlesl válasza, u. o. továbbá An Carl von Harrach von 28. December 1613. allerley... (U. o. Hungarica.)

⁶ Khlesl levelei Dóczyhoz 1614. május 19. és 21. (U. o.)

értelmi és lelkiismereti aggodalom nélkül követte Khlesl politikáját. 1614-ben abban fáradozott, hogy a Részek kisebb várainak elfoglalása után Nagyváradot is a magyar koronához csatolja. Erőlködése épp oly céltalan volt, mint Khleslnek diplomáciája. Nagyvárad nem szakadt el Erdélytől.

A porta unta már e kötődést és kijelentette, hogy egy követ sem enged át Erdélyből a királynak. Khlesl tulajdonképp örült e fenyegetésnek; tudta, hogy még van ideje engedni és fel akarta használni a porta zsörtölődését annak a bizonyos látszatnak a felkeltésére, melyet szükségesnek hitt a kontribúció megszerzésére. Evégből összehívta Linzbe mindazoknak az országoknak követeit, akiken a Habsburgok uralkodtak. A gyűlésen Ferdinánd és Miksa főhercegek elnököltek, az utóbbi, mint Tirol ura és képviselője. Jobbra az első helyen Magyarország követei ültek, utánuk következtek a cseh királyság országainak küldöttei. A magyarokkal szemben balról ült a spanyol király követe, utána gróf Bucquoy, Albrecht főherceg megbízottja, azután a két Ausztria, Stájer, Karinthia és Krajna. Az a kérdés volt fölvetve a gyűlés előtt, hogy minő eszközökkel védelmezhetnék magukat a királyságok és országok a török ellen, ha nem akarnák átengedni Erdélyt a porta feltétlen uralmának? A kérdésnek ily értelmű felvetése az udvart a béke hívének, a törököt a támadással fenyegető félnek tüntette fel. Nevezetes gyűlés volt ez; első példája oly tanácskozásnak, melyben Magyarország követei a Habsburgok országainak követeivel együtt tárgyaltak egy közös külügyi kérdést a közös uralkodó felszólítására. Az első hely azért illette Magyarországot, mert török háborúról volt szó. Mint a sziléziai alkancellár írta, a gyűlésen mindenki a magyarok szavazatát nézte, hiszen ők tudják a legjobban, hol és miben rejlik a baj. Már pedig a magyarok a politikai helyzetben nem láttak fenyegető veszélyt és azt mondták, hogy a török béke fenntartására mérsékelt számú katonaság is elégséges. A linzi gyűlés tehát szűkmarkú volt az adó felajánlásában. A magyar követség Thurzó György felfogását tolmácsolta; a nádor ugyanis attól tartott, hogy az udvar, ha nagy kontribúciót kap, vagy megrakja a magyar várakat német katonasággal, vagy talán még háborút is indít a török ellen. Már pedig Thurzó azt hitte, hogy egy új háború sem végződne jobban eredménnyel, mint a tizenöt-éves és még jobban pusztítaná a már úgyis kimerült magyarságot. Csak akkor tartotta volna szükségesnek a háborút, ha a porta túrhetetlen követeléseket támaszt. De a nádor Bocskay Erdélyének fennmaradását, bár az neki sem volt egészen Ínyére, túrhető állapotnak hitte.¹

Khlesl már azelőtt sem szerette a nádort, de a linzi gyűlés óta éktelenül gyűlölte. Rossz kedve érhető, hiszen éreznie kellett, hogy politikája folytonos vereségekbe sodorja, pedig könnyen kikerülhetne volna a csalódásokat, ha vagy a nagy háborúra határozza el magát, vagy arra a politikára, melyet Prayner és Harrach ajánlottak. Ha a háborúra került a szó, Khlesl mindig a pénzügyi helyzetre hivatkozott. Valóban II. Rudolf sok adósságot hagyott utódjára, a pénzügyi helyzet oly siralmas volt, hogy a Kamara néha azt sem tudta, honnan vegyen húsz forintot egy császári futár költségeire. Mindamellet a császárnak némely tanácsosa lehetségesnek hitte a háború megindítását. Így gróf Althan Adolf, a

¹ Schlesischer vice Kanzler wegen der Länder Zusammenkunft és egy Ferdinánd fhgnek szóló felterjesztés fogalmazványa. Bécsi állami levélt. Hungarica 1614. sine dato.

tüzérségi főfelügyelő és ami többet nyomott, Prayner, a kamaraelnök is azt hitték, hogyha a császár elszántságot mutat, megkapja a szükséges eszközöket a török leverésére. A tudós Soetern Fülöp Kristóf, a speieri püspök, a linzi gyűlés után, nem alap nélkül írta Khlesnek, hogy hozzá lehetne fogni a háborúhoz, mert ha „a római császár a táborba szállva akarja védelmezni a mása és a birodalom tekintélyét”, felrázza a közömbösöket is. Azonban Khlesl az ilyen határozott fellépésért nem merte vállalni a felelősséget. Láttá ugyan, hogy eddigi módszereivel nem szerzi meg azt a csekély hadsereget sem, melylyel orvosolni akarta a belső bajokat, de lemondani sem tudott az Erdély ellen intézett kísérletekről. Csakhogy 1614 végén nagyobb óvatosságra határozván el magát, látszatra meg akart békülni Erdéllyel és a törökkel. Először az erdélyi békét sietette, azt mondván, hogy a szükségből erényt csinál, de hogy a béke leple alatt tovább is zaklathassa Erdélyt, rendezni kellett a viszonyokat a portával is. Nagy öröme az vette észre, hogy a török után nem kell futnia, sőt az felkeresi őt a maga házában és oly ajánlatokkal lepi meg, aminőkre alig számított. Hiszen ez ajánlatok által könnyen vélte elérhetőnek a fegyverkezés lehetőségét, Erdélyben katolikus magyar főúrnak fejedelemmé választását és a német katonaság bevitelét a magyar várakba. Szóval mindazt, amire annyi hiábavaló fáradságot és költséget fordított éveken át a linzi gyűlés előtt. Ezért szinte az isteni gondviselés adományának tekintette a porta ajánlatait.¹

III.

A titkos pontok keletkezése. Gratiani első bécsi útja.

Musztafa budai basa már 1575-ben figyelmezteti Miksa királyt arra, hogy „míg az végekben magyar kapitányokat tart fölségöd... soha azok miatt az frigy állhatatosan meg nem tartatik, de ha azok helyében némót kapitányokat és németeket választanátok, úgy elhinnők osztán hogy az frigy állhatatosan megmaradhatna.” A budai basának ez a kívánsága könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a gyorsan száguldó végbeli magyar katona hamar megtorolta a török urak garázdálkodását magyar földön és gátolta őket a hódoltság terjesztésében. A budai basa azt hitte, hogy a német kapitány német katonáival kényelmesebb szomszédja lesz a török váraknak. Volt-e alapja hiedelmének, most nem kutatjuk, de a basa kívánságának még egy másik célja is volt. Szerette volna felingerelni a császári udvart a magyarok ellen, hiszen a töröknek a magyar-német bizalmatlanság kedvére való volt. Ezért szerették a basák emlegetni az udvar előtt a magyar urak hűtlenségét. „Ez mostani magyar urak” – írja Hadom Ali Ernő főhercegnek 1583-ban -, „sem Budához, sem római császár ő felségéhez nem tartanak”.² És noha együtt harcolt a magyar a törökkel Bocskay korában, még ez a vérrel pecsételt barátság sem szüntette meg a török uraknak azt a törekvését, hogy a németeket felingereljék a magyarok ellen.

¹ Herrn Graven von Althan Fürschlag. B. Á. L. Hungarica 1614 március. Herrn Preiners Guetachten. U. o. Hungarica sine dato. Bischoff von Speyer Guetachten, doch im Geheimen . . . U. o. Hungarica 1614 s. zept. Mein votum in der Sieb. Sachen. Linz 1614. nov. 20. U. o. Turcica és Memorial an die Geheimen Räte-Hofkammer 1615 június 12. (Bécsi kamarai levéltár).

² A két basának leveleit 1. Takáts S., Eckhart F., Szekfü Gy.: A budai basák magyarnyelvű levelezése. I. Budapest 1915. 81. és 301. 11.

Mikor a közös háború már vége felé járt és 1606-ban elérkezett az idő, hogy kettős béke vessen véget a harcoknak, Kadizáde Ali, a budai basa oly titkos tárgyalásokba bocsátkozott a császár követivel, melyekről nem szeretett nyíltan beszélni Bocskay hívei előtt. Ez alkudozás közben török részről felvetették azt a gondolatot, hogy a török csapatok segítenének a császárnak, ha német őrségeket akarna bevinni magyar végvárakba. De Molard János, az egyik császári biztos, mint tapasztalt katona és eszes államférfi, nem tanácsolta a török javaslat elfogadását. Ez alkudozás közben mondotta a császári követség egyik tagja, az éles nyelvű és elbizakodott Negroni András, hogy „bármint végzödjék is a török béke dolga, a római császár nem fogja büntetlenül hagyni a magyarokat”.¹

Az izgága, de a keleti nyelvekben nagyon jártas Negroni később a császár portái követe lett. 1612-ben Skender basával szoros barátságot kötött, mikor együtt utazott vele Budától Konstantinápolyig. Az alattomos basa úgy tett, mintha a római császárnak igaz lelkű hive volna. A hiu Negroni lépre ment s igen bizalmasan nyilatkozott a magyarokról a basa előtt. Szkender így beszélte el némelyeknek bizonyára nagyítással Negroni nyilatkozatát: „Török császár ne fogja pártját a magyaroknak, ha ő felsége az Bocskay idejében való áruításért meg akarja büntetni, mely dolgot a vezér ha császárnál véghez viszen, és hitlevelet ad róla, a vezérnek császár is 40 ezer aranyat küld”. Az udvari haditanács ily ajánlatok tételére nem hatalmazta fel Negronit; az olasz tiltakozott is az ellen, hogy a magyarokról így beszélt volna. Hivatalosan bizonyára nem beszélt így, de föl kell tennünk, hogy körülbelül úgy nyilatkozott a magyarokról bizalmasan Szkender előtt 1612-ben, mint ahogy nyilvánosan beszélt 1606-ban a török biztosok előtt.²

Es e nyilatkozatból Szkender kivethette, hogy⁷ az udvarra hatást tenne egy török ajánlat, mely a magyar végbeliek megbüntetésére, vagy éppen elűzésére vonatkoznék. Már pedig amit Szkender tudott, az Diák Méhemet aga, a szultán Kapucsi basája előtt sem lehetett titok. Ok ketten jó egyetértésben éltek, az európai végek gondviseletével voltak megbízva és 1614 tavaszán nagyon haragudtak a magyar végbeliekre különböző vitézi kalandjaik miatt. Ezek közül a legrosszabbul esett a török

¹ Ali basa kétszínű alkudozását a császáriakkal alaposan és érdekesen fejtegeti *Károlyi Árpád* a Magyar Országgy. Emlékek XII. k. Budap. 1917 234-246. 11. Az idézett nyilatkozatot Károlyi tulajdonítja Negroninak. Amit Mólardról és a török indítványról mondunk, arra nézve I. Molard levelét Khleslhez. (Bécsi áll. lev. Turcica 1616 január 18.) Molardról írja Serra nuntius 1605-ben: ministro adoperato in ogni cosa, perche è la prima testa, che s'habbiano qua L. (*Arnold Oskar Meyer*: Nuntiatu-berichte (1603-1606) I. Hälfte. Berlin 1911. 443. 1.

² Negroni nyilatkozatát Szkender Bethlen Gábornak is elbeszélte. Az akkor még bujdosó Bethlen megírta azt Thurzónak. (Tört. Tár 1885. 210. 1. közi. Szilágyi Sándor). Thurzó felküldötte Bethlen levelét Bécsbe; Molard vizsgálatot indított; Damiani tagadta, hogy Negroni így nyilatkozott volna. Starzer is úgy tudta, hogy Negroni nyilvánosan nem mondott ahhoz hasonlót, de valószínűnek tartotta, hogy Szkenderrel bizalmasan beszélt valamit, ami hasonlított a Bethlentől közölt nyilatkozathoz. Thurzó és a magyar urak haragudtak Negronira emiatt. Thurzó Cesare Gallo előtt Negronira célozva ezt mondta: natio Hungarica. . . multa audierunt, quae tractata fuerunt. Hogy nem zörgött a haraszt hiában 1612-ben, azt az 1606-iki nyilatkozat is mutatja. L. Bethlen id. levelét németül (Bécsi All. Lev. Turcica 1613. április 25.), továbbá Hans von Molard an Hn Negroni 1613. május 10. (u. o.). Gian Paolo Damiani jelentése 1618. okt. 10. (Bécsi Áll. Lev. Turcica 1613). Cesare Gallo jelentése 1614. febr. 23. (U. o. Hungarica.) Starzer 1614. márc 21 és februári jelentései (Constantinopolitana von Starzer. U. o Turcica). Starzer haragudott Negronira, de sokkal becstelésebb ember volt, semhogy fontos állami ügyekben személyes bosszúból félvezette volna előljáróit.

uraknak a koppányi viadal, ahol az ő tudomásuk szerint Batthyány Ferenc és Nádasdi Tamás hajdúi, továbbá más végbeli magyar vitézek többszáz törököt levágtak, sőt elfogták Ibrahimot, a koppányi és Mahmudot, a mohácsi béget. A koppányi bégnek néhány ezer aranyat kellett fizetnie váltság-díjúl, Mahmudért is sokat kértek és egyelőre Győrött fogságban tartották. Mindez nem ok nélkül történt, de a törökök békeszegést emlegettek és kívánták a magyar végbeliek megbüntetését. Ugyancsak 1614. tavaszán Diák Méhemet aga Erdélyben tartózkodott, ahol ép akkor Gyarmati Balassa Zsigmond, Kékkőnek ura is feltűnt. A nyugtalan vérű főúr sokat beszélgetett a szultán „fő Kapucsi basájával”. Balassa valami lázadást tervezett II. Mátyás ellen, erdélyi fejedelem is szeretett volna lenni, maga sem tudta, hogy mit akart, csak könnyelműen szötte nagyravágó terveit. Méhemet aga meghallgatta a szeleburdi főurat, meg is egyezett vele bizonyos dolgokban, de nem vette komolyan az egyességet. Más török urak is biztatták Balassát, mert fel akarták használni a nyugtalanzkodót a maguk vagy a török politika hasznára. Méhemet aga visszatérve Konstantinápolyba, valószínűen elbeszélte Szekendernek, amit Balassától hallott és a két jó úr ekkor főzhetette ki azt a tervet, hogy a bécsi udvar előtt jó volna általánosságban emlegetni a magyar urak hűtlenségét. Ennek a tervnek kettős célja volt. Készíteni akarták a bécsi udvart a békekötésre, mert a békére szüksége volt a portának. Ha ugyanis biztosítva van a béke a római császárral, a szultán szabad kézzel támadhatta volna, a szükség szerint vagy a lengyel, vagy a perzsa ellenséget.

Nasuf nagyvezér egyáltalán nem akart háborút viselni, mert attól tartott, hogy ha távozik a szultán mellől, ellenségei megbuktatják. Így a római császárral való béke kívánatos célnak látszott Szekender és Méhemet előtt, azon túl még a magyarok megvadásásával oly zenebonát reméltek támasztani, amely meggyengíti a római császár erejét és egyszerűen megőrzi a magyar végbelieknek kevélységét is. Ezért Szekender basa 1614 június 20-án nagy titokban fogadta Starzer Mihályt s azt mondotta neki, hogy a vezér egy nagyon bizalmas ajánlatot szeretne Bécsbe küldeni, természetesen igen megbízható ember által. Ez ajánlat segítségével nem hűsz, hanem száz évre is meg lehetne kötni a békét olyan erősen, hogy sem Magyarország, sem Erdély, sem Velence, sem Németalföld fel nem bonthatnák azt. Starzer e beszélgetés következtében egyik jó barátját, a Konstantinápolyban élő Gratiani Gáspárt rábeszélte, hogy vállalja el a nagyvezértől a követséget.¹

Starzer abból a föltevésből indult ki, hogy a bécsi udvarnak, bár néha csörteti a kardot, nincs kedve a háborúra és hogy Gratiani igen alkalmas ember arra, hogy titkos megbízatás útján előkészítse a római császár és a szultán békéjét. Gratiani Gáspár, Károlyváros mellett Gradacsaczbán született; családjá állítólag a dalmáciai Gracsaczból származott és Gáspár ez utóbbi helynévből alakíthatta olaszos nevét. Gáspár, mint kereskedő Velencébe vetődött, azután megfordult egy angol diplomata

¹ Balassára nézve 1. a Mill. Tört. VI. k. 145. 1. említett forrásokat, azonkívül Balassa 1614. május 13-án kelt levelét Méhemet ágához Orsz. Levéltár Acta Publica Fase. 15. No 28. A török politikára, Méhemet ágára és Szekenderre nézve 1. Starzer jelentéseit 1614 május 24., július 2. A koppányi viadalról és a bégekről Starzer áprilisi jelentése. (Bécsi nil. Levéltár Turcica). Hogy Balassa próbálkozása kapcsolatban van Méhemet és Szekender titkos ajánlatával, arra nincs közvetlen forrásunk, de kiténik az a Balassára vonatkozó adatoknak Starzer jelentéseivel való egybevetéséből.

szolgálatában Angliában, Nápolyban is felmerült a hírneves herceg Ossuna, a spanyol alkirály udvarában, majd letelepedett Konstantinápolyban. Itt kereskedésből élt, pénzt is adott kölcsön és úgy látszik jó kamatokra. Kedve telt a keresztyén fogságba jutott törököknek kiszabadításában, amely foglalkozása előkelő török uraknak ismeretségébe juttatta. Mint jó katolikus, néha irgalomból is kiszabadított keresztyén foglyokat. Szerette a pénzt, de pénzvágynál is erősebb volt hiúsága. Szerepelni akart tehát a politikában különösen azért, mert úgy látta, hogy messzire viheti a török szolgálatban, kivált ha a szultán kegyei mellett a keresztyén fejedelmek jóindulatát is megszerzi. Ferdinand főherceg 1610-ben száz aranyat küldött neki egy láncra, bizonyos szolgálatok fejében. Gratiani a császári ágenssel, Starzerrel nagy barátságot kötött, hírekkel szolgált neki és kisegítette olykor apró kölcsönökkel örökös pénzzavarából. Starzer egészen el volt ragadtatva az ügyes horvátnak szolgálatkészségétől, agyondicsérte Gratiani keresztyén jóindulatát és tehetségét, noha maga sem tagadhatta, hogy jó barátjának jelleméből nem hiányoznak a kalandor vonásai. Gratiani néhány tudósítást küldvén Molard Jánosnak, a haditanács elnökének, már 1613-ban felkeltette maga iránt az udvar figyelmét. De herceg Ossuna a bécsi-spanyol követnek, Don Baltazar de Zunigának irt levelében figyelmeztette a bécsi udvart Gratiani kétszínűségére. „Kétfelé néz” – írja róla a herceg – „welf és ghibellin egyszersmind. Vigyázni kell reá”.¹

Valóban ilyen kétlakinak mutatkozott Gratiani már első bécsi küldetése idején is. Nehéz helyzetből szabadította ki a bécsi udvart 1614-ben s egyszersmind a porta várakozását is kielégítette. Nehéz volt az udvar helyzete, mert rosszul fogadta Dervis csauszt és Ali béget, a budai دفتر kiháját, akiket a porta 1614 tavaszán küldött a császárhoz üzenetekkel. Dervis előkelő, vagyonos ember volt, a szultán legelőkelőbb csauszainak, az úgynevezett hatvanoknak egyike, egy dalmát eredetű, puha ember. Oly időben érkezett, mikor a császári udvar a linzi gyűlésre készült. Molard attól tartott, hogy Dervis megjelenése Linzben megzavarja az udvar számításait, mert a gyűlés tagjait arra a gondolatra bírhatná, hogy a porta nem kíván szakítani a császárral. Ezért nem bocsátották a császár elé Dervist azt hozván fel okul, hogy nem hozott ajándékot. Dervis fogadtatásának megtagadása elrontotta a viszonyt a porta és az udvar közt, amiből komoly baj támadt volna, kivált mikor az udvar érezte, hogy a linzi gyűléssel semmit sem ért el. Szerencsére augusztus 20-án egészen váratlanul érkezett a hadi tanácshoz a komáromi főkapitánytól az üzenet, hogy Gratiani Gáspár és Muza csausz valami titkos megbízatással megérkeztek a portáról és az udvarhoz kíváncsognak. Gratiani még Dervis csausz előtt jutott Bécsbe s itt Molardnak és Ferdinánd főhercegnek azt mondta, hogy ő régi híve a császári háznak. Nem kevéssé ajánlotta követségét az a körülmény is, hogy Starzer közbenjárására ajándékot vitt a császárnak, drága ambrát és bezoárt, akkor nagyrabecskült gyógyítóköveket. Gratiani bizalmasan előadta, hogy Szkender és

¹ Gratianiról egy kis vázlatot irt *Jorga: Studii si Documente eu privire la Istoria Romanilor* Vol. XX. Bucuresti 1911. 47-54.11. (Fodor Péter tanár úr. szíves volt e vázlatot lefordítani számomra, miért itt is köszönetet mondok neki.) Továbbá 1. Molard levele Negroninak és Starzernek. 1613. július 17. (Bécsi áll. Lev. Turcica.) Starzer jelentései 1614. január 16., április, május 24. (u. o. Turcica) és Starzer Gratianinhoz 1614. július 21. (u. o.) továbbá Ossuna levele 1614. okt. 21. (u. o. Turcica) és Gratianiról Bethlen G. *Szilágyi: Erd. Orsz. Emi. VI. 549.]*.

Diák Méhemet állandó békét szeretnének kötni a két hatalom közt s hogy e béke állandósága azokon a szolgálatokon alapulna, melyeket a szultán a császárnak tehetne Erdély és a magyarok ügyében.

Khleslt és Molardot most nem annyira a végbeliek eltávolítása, hanem Bethlen Gábornak Erdélyből való elűzése érdekelte. Gratiani ebben a tekintetben is sokat ígért és még a Khleslnél kevésbé hiszékeny Molard is épített szavára. Gratiani hazudozását nagy örömmel hallgatta a két államférfiú s a Dervis csasz miatt támadt bonyodalomnak éle eltompult. Molard megígérte Gratianinak, hogy ő maga megy a magyar végekre arra a találkozásra, melyet Szkender és Diák Méhemet kívántak. Az udvar ki akarván mutatni jóindulatát a porta iránt, Gratianit csak egy hónapig tartóztatta, sőt az elfogott mohácsi béget is szabadon bocsátotta.¹

IV.

Nagyvezirváltozás. Kadizádé Ali küldetése, veszteglése Belgrádban. Ahmet kihaja és Gratiani elindulása.

Gratiani meg volt elégedve bécsi útja eredményével. Kapott egy kétszáz arany értékű láncot,² rendbehozta a Szkendertől és Diák Mehemettől kívánt találkozás ügyét, kiszabadította a mohácsi béget és meggyőződött arról, hogy a bécsi államférfiak igen fogékonyak az ő hitegetései iránt. Nasuf nagyvezir a Gratianitól kapott hírek alapján 1614 október elején kiadta a parancsot Szkendernek és Mehemetnek, hogy találkozzanak a végeken a német császár biztosaival. Szkender ekkor megígérte Starzernek, hogy amiben a hűtlen magyarok és a magyar végbeliek megbüntetésére nézve megállapodtak, ahhoz szilárdan ragaszkodik.³ Azonban egy hirtelen történt katasztrófa elütötte Szkendert és Mehemetet attól a szerencsétől, hogy a béketárgyalás vezetése alkalmával pénzt zsaroljanak a bécsi államférfiaktól. Néhány nappal a Szkendernek szóló parancs kiadatása után a szultán megfojtatta Nasuf nagyvezirt. A gyilkosságnak nem volt politikai oka, sok irigység gyűlt össze a nagyon gazdag pasa ellen. Hagyatékát a kincstár elkobozta, vagyona csupán ezüstben, aranyban és drágakövekben hárommilliót ért. Utódja Méhemet pasa lett, a szultán sógora. Méhemet a perzsák ellen készülve csakúgy óhajtotta a békét, mint szerencsétlen elődje. Elhozatta Khlesl arcképét Velencéből és dicsérő szándékkal emelte ki, hogy a püspök külseje, hü képe lelkének.⁴

¹ Sefer basa levele Molardnak 1614 ápr. 19. (Bécsi Áll. Lev. Hungarica). Starzer jelentése, Drinápoly, 1614 febr 3. (U. o.), Starzer jelentése 1614 jul. 2. (B. Á. L.) Turcica.) Ferdinand füg II. Mátyásnak 1614 június 21. (U. o. Hungarica.) Molard II. Mátyásnak 1614 június 7. (U. o. Turcica) Starzer jelentése 1614 július 9, Gratiani Molardnak, továbbá Ferdinánd fhgnek 1614 aug. 22, Gratiani Molardnak 1614 szept. 80. (U. o.) Iszkender Basa an Khlesl (U. o. 1615.)

² Verzeichniss des H. K. Raths zur Abfertigung des Musa... (B. A. L. Turcica, 1614.)

³ Starzer 1614 cot. 13-iki jelentése, Translation délia lettera mandatta al Szkender pasa és Szkender válasza. (U. o.) Ezt a Szkenderhez küldött levelet vagy Starzer írta, vagy valamely barátja.

⁴ Starzer 1614 nov. 6. (B. Á. L. Turcica), Gratiani Molardnak 1614 nov. 6. (U. o. s. d.) és Starzer Khleslnek 1615 április 18. (U. o. Turcica.) Aus einem Schreiben von Venedig den 29. Nov. 1614. (U. o.)

Az új nagyvezír sietett jóvátenni azt, amit Nasuf egyesek ellen vétett, de azért nem üldözte elődje híveit. Szkender és Diák Méhemet Nasufnak hívei nemhogy megbuktak volna, még előre is haladtak, az első boszniai begler bég, a másik temesvári pasa lett, de az európai végek gondviselését át kellett adniok a budai pasává kinevezett Kadizádé Alinak. Ali 1614 előtt már kétszer volt budai pasa. Nasuf száműzette, de már négy nappal a nagyvezír megöletése után Ali Konstantinápolyba érkezett, testileg megtörve. Száműzetésében egészen meggörbült öreg ember lett, de okossága s erélye nem csökkent.¹

Ali tudomásul vette azt, amit Gratiani Bécsben végzett s helyeselte a béketárgyalás folytatását. Titkos egyezséget a magyar végbeliek ellen nem akart kötni, úgy látszik, hogy a nagyvezírt is ő nyerte meg e felfogásnak. De ez nem azt jelentette, hogy Ali irtózott volna hasonló irányú tárgyalásoktól hanem csak kerülni akart oly látszatot, mely őt vagy a portát a magyarok ellen kötött német szövetségnek hirébe hozta volna.²

Ali különben meg volt elégedve Gratianival. Kijelölte őt az egyik török főkövetnek, mert a végeken való találkozás gondolatát egyelőre elejtván, Bécsben akarta kiegyenlíttetni a vitás pontokat, hiszen úgy látta, hogy a bécsi tárgyalás hasznára válik a portának. Gratiani érezte, hogy e megbízatás hatalmasan elősegíti nagyravágyó céljait. Már ekkor mondotta Starzernek, hogy ha ő a német császár jóindulatából sikerrel végzi küldetését, megkapja a moldvai vagy havasalföldi vajdaságot. Társul melléje Ahmet kihaját jelölte Ali, régi hívét, ki már nem egyszer megfordult diplomáciai megbízatásban a német császári udvarban és Magyarországon. Fehéjázással emlegette, hogy II. Rudolf őt állva fogadta, sőt kalapját is megmozdította előtte. Gőgös, durva török volt; írni, olvasni sem tudott, de ravaszságával túljárt az ellenfél Írástudóinak eszén. Különben mind a két főkövet Kadizádé Ali parancsainak volt alárendelve.³

Ali 1614 november végén indult el Konstantinápolyból, de hónapokig vesztegelt Belgrádban négy vagy ötezer főnyi bosnyák, rác csapat élén. Azért nem indult el Buda felé, mert bajlódnia kellett a zsoldjukat kívánó és lázongó török végbeliekkel, azonkívül szerette volna Bethlent kényszeríteni Lippa átadására. Bécsben nagy volt a nyugtalanság e késedelem miatt, tudakolták Alitól, hogy miért nem vonul felfelé s miért tartóztatja a főköveteket. Ali az igazat nem mondhatta meg, de ürügyül arra hivatkozott, hogy a magyar várakból folyvást zaklatják a török végeket. 1615 januárjában valóban komoly dolog történt a Balaton mellett. A dunántúli főurak hajdúi, állítólag hét vagy nyolcezen átkeltek a Balaton jegén és megtámadták Szemes palánkját. Ezt a palánkot a törökök építették s nem tudni miért, Bolond-várnak nevezték. A kis török őrség megadta magát, de a hajdúk az elvonulók egy részét levágták, a palánk-

¹ Starzer jelentése 1614 nov. 16., december 14. (B. Á. L. Turcica), Aliról érdekesen irt *Takáts Sándor Az Újság* 1912 április 6. sz. és, *Bajzák a török világból* (I. 37. 1.) Gratiani Khleslnak Belgrád 1615 február végén (B. Á. L. Turcica).

² Starzer írja dec. 14. Moiardnak: und hat Ali Passa erstlich dass Er disfalls nichts auf sich nemen wolle, geantwortet, de azután tett némi koncessziót. Gratiani írja 1614. november 16-án *Moiardnak*: a questo visir non piachino li trattati secrette. (B. A. L. Turcica 1614. dec. és sinedato).

³ Starzer 1614 dec. 10-iki jelentése. *Jorga* id. m. XX. 7. 1. Ahmet kihajára nézve 1. *Takáts Sándort* id. h. és Constantinopolitana von Starzer so Herr Negroni angebracht (B. Á. L. Turcica 1614 február). Ahmetre nézve felhasználtuk még az 1615. és 1616-iki tárgyalások iratait.

ban levő ágyukat elvitték és másnemű zsákmányt is szereztek. A portán azt mondták, hogy nyolc év óta ehhez hasonló békeszegés nem történt a magyar földön. Az udvarnak nagyon rosszul esett a kaland, mentegetőzött a portán, meg is indította a vizsgálatot, de Ali mégsem mozdult.

Pedig az udvar azt hitte, hogy már az 1615-iki téli hónapokban be is fejezheti a békealkut. Khlesl ha céljaival összeférhetőnek hitte, meg kívánta tartani az alkotmányos formákat. Összehívta január végére Bécsbe a magyar tanácsot, hogy véleményt mondjon a készülő tárgyalásról. A magyar tanács Thurzó elnöke alatt január 31-én bölcs javaslatokat terjesztett a király elé. Vigyázni kell először is arra, mondtotta a tanács, hogy a tárgyalásra kijelölt biztosok új indítványokkal ne zavarják a zsitvatoroki békének megújítását. Vessék a törökre az 1606-iki béke megszegésének vétékét s jól vigyázzanak arra, hogy a magyar részről történtek csak a töröktől okozott sérelmek megtorlásának tünjenek fel. Erdélyről jobb hallgatni, így a magyar király jogait biztosabban meg lehet óvni. Ali pasára vigyázni kell, ha meg akarja az udvar vesztegetni. Mert Ali kapzsi ugyan, de most a szultántól sokat kapott, talán most már nem is fogékony a csengő érvek iránt. Ami pedig a biztosok kijelölését illeti, az 1613: XXXV. cikk a zsitvatoroki béke megújításának gondját a nádorra bízza és azokra, akiket a nádor kijelöl. Ezért a magyar tanács a felsőmagyarországi, a dunáninnyi és dunántúli kerületek lakóiból ajánlja biztosokul azokat az urakat, kik tekintélyre és a török ügyek ismeretében a legkiválóbbak. A tárgyalás helyéül Komáromot ajánlja, mivel a Dunán és a Vágón könnyen élelmezhető s különben is közel van Bécshez.

Mind ez a tanács, kivéve az Erdélyről szólót, csak arra volt jó, hogy az udvar elmellőzze. A magyar tanács határozatai már csak azért sem tetszettek Khleslnek, mert a tanácsosok a tárgyalás költségeire nem igen akarták megadóztatni az országot, tekintve annak súlyos helyzetét. Úgy hitték, hogy a cseh és osztrák tartományok bővebben adhatnak. Különböleg sem szerették a török biztosok megvesztegetését, mert sejtették, hogy ez a módszer nem a magyar érdekek válik javára.

Pedig Khlesl sok pénzt szánt a tárgyalás költségeire, egyelőre 200.000 tallért, melyből 150.000-et a cseh királyság rendjeitől remélt megkapni. E pénzüsszeg erejétől várta először is azt, hogy a török Bethlent elűzi és közömbösen nézi Homonnay Györgynek felavatását erdélyi fejedelemmé. Mikor Nasuf nagyvezir meghalt, Molard is remélte, hogy az erdélyi államsíny sikerülni fog. Bécsben ugyanis Nasufot Bethlen hatalmas protektorának s háborús uszítónak nézték, utódjától pedig jobbat vártak. Úgy hitték, hogy Ali Gratianira hallgatva első feladatának tekinti majd az erdélyi trónváltást. Ali Belgrádba érve, valóban próbálta ijesztgetni Bethlent, de nem hogy Homonnay kedvéért megbuktassa, hanem azért, hogy Lippa átadására bírja. És Gratiani mégis elég vakmerő volt azt írni az udvarnak, hogy Szkender és Diák Méhemet, sőt még Ali is vele azon tanácskoztak, hogy miképp lehetne Bethlent kimozdítani a világból. Pedig Ali komolyan figyelmeztette az udvart, hogy ne erőltesse Homonnayt Erdélyre. Molard hamar kiábrándult Aliból, ajánlotta Khleslnek, hogy ne higgyen neki, jobb megkötni a békét Bethlennel, aki legalább keresztény. Ez utóbbi tanácsot Khlesl elfogadta, ő sem bánta, hogy Nagyszombaton Bethlennel kiegyenlítették az erdélyi viszályt, mert tudta, hogy ha az erdélyi várakat vissza nem adja, a császár igen megalázó helyzetbe jut a török béketárgyaláskor. Azonban

azt hitte, hogy még a nagyszombati béke , után is folytathatja az aknamunkát Bethlen ellen Ali jóindulatából. És mivel Khlesl nem csupán Bethlen elmozdítását várta a török követek megérkezésétől, Ali késedelme oly türelmetlenné tette április közepe után, hogy Cesare Gallot, az udvarnak a keleti ügyekben sokat forgolódott titkárát, küldötte az új budai pasához Belgrádba annak kitudására, vajjon bízhat-e az udvar benne és vajjon szándékozik-e végre elküldeni a két török követet? Cesare Gallo még egy hétig sem volt távol az udvartól, mikor 1615 április 25-ön megérkezett oda a hír, hogy Ahmet kihaja és Gratiani már elindultak Bécs felé.¹

¹ Sultani und etliche Vesir Bassa Schreiben und der Achmet Kihajja . . . e gyűjteményben 1. Méhemet levelét. (B. Á. L. Turcica 1615 május) II. Mátyás rendelete Széchy Tamásnak 1615 február 22. An Starzer per Venetias ult. febr. 1615., Ali Molardnak, Belgrád (érkezett febr. 24. U. o.), Molard válasza Seferinek 1614 29. Novembris. (B. Á. L. Turcica 1614.) Magyar Tanács II. Mátyásnak, Bécs 1615 június 31. (Országos Levéltár, Acta Thurzó, Fasc. 5. No. 41.) Gratiani Molardnak 1615 febr. 2, Starzer jelentése 1615 március 7. (B. Á. L. Turcica 1615.). Zorzi heti dispaccio Vienna 1615 ápi 25. *LH. Á. L.*) Radul vajda szolgájának jelentése (*Jorga: Studii si Documente IV. 167.*) Gratiani levele 1615 április 19. Molardnak (*Jorga XX. 819. 11.*) és Khlesl levele Molardhoz 1615 május 7. (*Hammer, Khlesls Leben III. Urk. Sammlung 187. 1*) Udvari Kamara felterjesztése a császárhoz 1615 június 17. (Bécsi közös pénzügyin, levéltár) Oberstleut. Koháry béri cht An cardinal Forgacz v. Filek 1615. (B. A. L. Turcica 1615.)